

VASS ERIKA

Az Erdély épületegyüttes gyűjteményfejlesztési lehetőségei a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

2006-ban tájegységfelelős muzeológusként Buzás Miklóssal, a múzeum főépítészével dolgoztuk ki a leendő Erdély épületegyüttes koncepcióját (VASS–BUZÁS 2007. 227–266). Célunk az, hogy Erdély népi építészetét és néprajzi jellegzetességeit tizenöt portán, egy unitárius templomon és vízgépeken keresztül mutassuk be a Szabadtéri Néprajzi Múzeum látogatóinak, és ezáltal részt vegyünk a határon túli magyar kultúra örökségének megóvásában, összegyűjtésében, társadalmításában. A múzeum a magyar néprajztudomány eddig elmaradt tartozását pótolja a múzeumi tematika szélesítésével, mely a határon túli magyarság sokszínű népi kultúráját reprezentálja majd.¹

Az Erdély épületegyüttes hiánypótló jellegű: habár a 19. század második fele óta több kísérlet történt Erdély néprajzának múzeumi bemutatására, ezek vagy csak időszaki kiállítások voltak (Jankó János millenniumi falujában hat porta szerepelt Erdély különböző vidékeiről; JANKÓ 1897. 54–71, 81–86, 116–119), vagy a történelem viharában csupán tervek maradtak (például Toroczkai-Wigand Ede 1910-ben készítette el Marosvásárhelyre a *Székelyföldi népművészeti múzeum* tervét; BALASSA M. 2007. 203). A romániai szabadtéri múzeumokban (Kolozsvár, Nagyszeben, Bukarest, Máramarossziget) alulreprezentált az erdélyi magyarság népi kultúrája; a sepsiszentgyörgyi, csíkszeredai, gyergyószentmiklósi és székelykeresztúri múzeum udvarán ugyan látható néhány falusi épület, de a legjelentősebb alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeum házai is csak a lokális székely népi építészeti örökséget reprezentálják. A Szentendrén létesítendő Erdély épületegyüttes megvalósítása mind a hazai, mind a külföldi szabadtéri muzeológiában nagy kihívásnak számít, hiszen szokatlan ekkora és kulturálisan ilyen komplex terület bemutatása.

Tanulmányomban az elmúlt évek tapasztalatait összegzem, bemutatom az alkalmazott módszerek sokaságát, a feladat összetettségét.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapításakor, 1967-ben csak a mai Magyarország területének bemutatására vállalkozhatott, a fenntartó Kulturális Minisztériumtól csak 1998-ban kapott engedélyt arra, hogy gyűjtési körét az egész magyar nyelvterületre kiterjessze. A múzeum munkatársai azóta sok szállal kapcsolódnak Erdélyhez, többek között 1996-ban a székelykeresztúri múzeumba került tarcsafalvi lakóház bontásánál segédkeztek (BALINT et al. 1999. 147–164), az Erdély népi építészetéről 1999-ben Tusnádon megrendezett konferencia kötetét a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adta ki (BALASSA M. – CSERI, szerk. 1999), Balassa M. Iván pedig a kolozsvári székhelyű Transylvania Trust Alapítvánnyal közösen Erdély népi építészeti örökségének inventarizációs programját indította el. Tárgyak gyűjtésére ekkor még nem került sor. A múzeum munkatársaként először 2005 nyarán jutottam el Erdélybe, és Sabján Tibor révén egy magyarországi felméréstáborban vettem részt Batári Zsuzsannával együtt.²

Az Erdély épületegyüttes koncepciója összetett: az építészeti jellegzetességek (például falszerkezet, tüzelőberendezések, alaprajz) mellett figyelembe vettük a valósi, társadalmi paramétereket is, s arra törekedtünk, hogy minél átfogóbb képet adhassunk erről a hatalmas területről. Lényegesnek tartottuk, hogy csak olyan épületeket válasszunk ki áttelepítésre, amelyeknek rossz állaguk és a tulajdonosok modernizációs törekvései miatt a helyszínen nincs értékük és jövőjük, de megmentésük, múzeumi bemutatásuk mindenképpen

¹ Az Észak-magyarországi falu tájegység 2006-ban véglegesített tájegységi koncepciójába bekerült egy Nemesradnótról (egykori Gömör vármegye, ma Szlovákia) származó kisnemesi porta, mely 2010-ben nyílt meg. Ebben az esetben a korábbi tájegységbe illeszkedik a határon túli falu háza, hiszen korábban ehhez a régióhoz tartozott. Erdély viszont egyedi néprajzi és népi építészeti sajátosságai alapján külön épületegyüttest alkot a múzeumon belül. Feladatunknak a történeti Erdély bemutatását tartjuk, a partiumi területről csak a Szilágyságot vontuk be, mely építészeti szempontból átmenet az Alföld és Erdély között.

² A tábor Csajbók Csaba, a múzeum korábbi építész munkatársa és Veöreös András, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem oktatója szervezte.

1. kép. Homoródmalmási gyűjtés
Kiss Nimród László és Gyarmati Sándor, a szegedi Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék hallgatói és Domokos Levente, a székelykeresztúri Molnár István Múzeum restaurátora Homoródmalmás, 2007
Vass Erika felvétele

lényeges az erdélyi népi építészeti örökség szempontjából. Emiatt nemcsak eredeti épületekben gondolkodunk, hanem például a helybeli megőrzésre számító háromszéki kúria másolatban, a torockói ház pedig rekonstrukcióban épül fel 20. század eleji felmérések és rajzok alapján. Az enteriőrök mellett interaktív tematikus kiállításokat tervezünk, melyek az erdélyi jellegzetességek kultúrtörténeti hátterét ismertetik meg a látogatókkal. Így például a kalotaszegi csűrben a népviseletnek, a Küküllő menti házban a kukoricának és a puliszkának, a mezőségiben pedig a vidék népzenejének és néptáncának bemutatására, ez utóbbin keresztül a magyar–román interetnikus kapcsolatok megismerésére is alkalom nyílik.

Anyagi okok miatt arra nincs lehetőségünk, hogy Erdélyt olyan árnyaltan mutassuk be, mint a korábbi tájegységekben a mai Magyarország régióit, egy-egy vidéket csak egy-egy ház reprezentál majd. A koncepció kialakításakor emiatt is különösen ügyeltünk a társadalmi sokrétűség érzékeltetésére, arra hogy egyaránt jelenjenek meg módosabb és szegényebb rétegek is. Ezért például Szilágykeredről egy szegény, Kalotaszegről pedig vagyonosabb család portáját választottuk ki. Ugyanez kihatott a tárgyvásárlás folyamatára is: nemcsak az esztétikailag kimagasló tárgyakat gyűjtjük, hanem a mindennapok eszközeit is.

Az elmúlt évek során a koncepcióban lényegi változás a bemutatásra kerülő időszak kapcsán történt. 2006-ban Buzás Miklóssal még úgy gondoltuk, hogy a múzeum addig alkalmazott gyakorlatához igazodva az erdélyi épületek építése szempontjából a 18–20. század első fele a mérvadó, a szituációk tekintetében pedig többnyire az 1880–1910-es évek, míg a háromszéki kúriánál és a torockói háznál a 19. század eleje, Hunyad megye és a székelyföldi tanya esetében pedig az 1950-es évek. Azóta terepmunkáim, olvasmányaim és nyugat-európai szabadtéri múzeumokban tett látogatásaim (Detmold, Bokrijk, Arnhem) következtében módosult az elképzelésem. Az elmúlt húsz év gazdasági változásai és a globalizáció miatt mind az épületek, mind a tárgyak terén olyan változások történtek Erdély-szerte, amelyek szükségessé teszik a leendő épület-együttesben bemutatásra kerülő időszak bővítését. A bemutatási idő ugyanis kénytelen igazodni a terep adta lehetőségekhez, a megvásárolható tárgyak korához, amiben az utóbbi évek alatt nagy változások történtek (leszámítva azokat a kiállításokat, esetünkben Torockót, ahol másolatban készítjük el a 19. század világának tárgyait). A gyűjtési tapasztalatokra építve az időbeli előremozdulás a múzeum újabb tájegységeiben is megtörtént (KEMECSEI 2008. 70; NAGYÉNY BATÁRI 2012. 187–194). A skanzenek területén világszerte új trendek jelentek meg, melyek szinte napjainkig elhozzák a múzeumi bemutatás idejét, és a ma élő emberek életmódváltozására fókuszálnak az archaikumok megjelenítése mellett. Érzékenyek az olyan társadalmi problémákra, mint az országukat érintő migráció vagy az országhatárokon kívül élő közösségek. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum célja, hogy ehhez az áramlathoz csatlakozva a bemutatandó tematikát és a módszereket szélesítve a határon túli magyarság kisebbségi létéből adódó problémáira is figyeljen.

2. kép. A homoródalmási ház utcai frontján Buzás Miklós a sgraffitós díszítést fejt ki Homoródalmás, 2008
Vass Erika felvétele

Mindezek hatására az Erdély épületegyüttes a jelenlegi életmódot is bemutatja, továbbá reflektál a kommunizmus és a Ceau escu-időszak társadalmi következményeire.³

Módszertani szempontból lényegesnek tartom az egyéni életutakon keresztüli bemutatást. Úgy vélem, így sokkal jobban megismerhetik a látogatók az erdélyi emberek világát és azt, mi foglalkoztatta-foglalkoztatja őket. A korábbi időszakokat megjelenítő házakban terveim szerint filmekkel mutatom be a közösségek jelenét. A terepmunka során számomra elsősorban az egykori normák, mentális világok megismerése a cél, hogy a majdani kiállításban a látogató ezt is megismerje, és valamelyest megértse, mennyire más gondolatok foglalkoztatták az „elveszített világok”⁴ lakóit, vagyis az adott házban élt embereket. A terepen való jelenlét összetett folyamat: egyrészt törekszünk az adatközlő életének megismerésére, a konkrét múzeumi berendezéshez szükséges tanulságok leszűrésére (például az adatközlőt gyermekkorában milyen tárgyi világ vette körül, minek hol volt a helye, milyen elrendezésű volt a ház), ugyanakkor ezen túlmenően sokkal több információt kapunk, ha kellőképpen odafigyelünk. Tánczos Vilmos találóan adta a körülötte settenkedő szemtelen ördögök szájába az alábbi gondolatot: „[...] miközben a kis magnó gombjait nyomogatva furcsa dolgaind után kutakodsz, kérdőíveket töltesz ki és fényképezőgéped kattogtatod, közben még történik valami, ami kapcsolatban áll ugyan a »kutatott« tárggyal, de amit már nem te irányítasz... Vajon nem lehetséges-e, hogy voltaképpen ezek a maguktól beinduló, kérdőívekre fittyet hányó történések azok, amelyek a Hitelesség címkéjére számot tarthatnak?” (TÁNCZOS 2000. 7.)

A 2006-ban kidolgozott munkaterv alapján 2007 nyarán megszerveztem a homoródalmási (BUZÁS–VASS 2011. 21–52), illetve Hunyad megyei (BUZÁS–VASS 2010. 579–588) felmérőtáborát, 2008 nyarán pedig öt unitárius templom felmérését, melyeken a múzeum munkatársai mellett néprajz és építész szakos hallgatók vettek részt.⁵ A múzeum szoros kapcsolatot tart a Kriza János

3 2009-ben NKA-támogatással Inaktelkén egy tisztaszoba 163 darabból álló berendezését tudtam megvenni, a festett bútorok 1960–1981 között készültek (VASS 2009. 123–140).

4 E téren egyik meghatározó könyvélményem IMHOF 1992.

5 2008 szeptemberétől 2012 augusztusáig az Erdély néprajzi képe a 19–20. században. Alap kutatás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély tájegységéhez című (K72428. számú) OTKA-kutatás biztosította számunkra az épületegyüttes előkészítéséhez nélkülözhetetlen anyagi forrást. A projekt vezetője Bereczki Ibolya volt, a múzeum munkatársai közül az alábbi személyek vettek részt a kutatásban: Aranyos Sándor, Bálint János, Buzás Miklós, Csonka-Takács Eszter, Deim Péter, Filkó Veronika, Gyenizse Anikó, Gyimes István, Havay Viktória, Jakab Judit, Kemecei Lajos, Kiss Kitti, Román Árpád, Szegedi Gabriella, Szigethy Zsófia, Szóke Judit, Vajda Sándor, Vass Erika. 2012 szeptemberétől pedig a Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19–21. században. Alap kutatás folytatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez című (K 105556 számú) OTKA-kutatás keretében folytathatjuk a munkánkat. A projekt vezetője Vass Erika.

3. kép. Eszténa részlete
Kápolnásfalu, 2011
Vass Erika felvétele

Néprajzi Társasággal és a székelyföldi (csíkszeredai, gyergyószentmiklósi, sepsiszentgyörgyi, székelykeresztúri és székelyudvarhelyi) múzeumokkal. A kutatás hazai és erdélyi kutatók együttműködésével zajlott és zajlik, összefogott csapatmunka valósul így meg, melynek tárgyasult eredménye az Erdély anyagi és szellemi örökségét bemutató épületegyüttes lesz.⁶ Kutatásunk interdiszciplináris jellegű, melyben történészekkel, műemlékes szakemberekkel, restaurátorokkal működünk együtt, és eredményeink publikálásával kölcsönösen előrébb tudjuk vinni egymás munkáját.

Az OTKA-kutatás keretében 2008-ban Hétfaluban, 2009-ben és 2012-ben Háromszéken, 2010-ben Mezősegen, 2011-ben Gyimesben szerveztünk felmértábort. Ezek célja az adott vidék alapos feltérképezése, dokumentálása, a leendő múzeumi épületek kiválasztása volt. A táborokba építész és néprajz szakos hallgatók is jönnek velünk, ezáltal a terepmunka a következő generáció nevelésében is fontos szerepet kap. A helyszínen megismertük a településen élők mindennapjait, szokásait, a jellemző mesterségek még élő képviselőiről pedig filmet készítettünk – ilyen például az inaktelki bútorfestés (VASS 2009. 123–140), a vajdakamarási és a széki szalmakalap-készítés⁷ –, végigkísérve a munka folyamatokat is, hogy a leendő kiállítás keretében mindezt megjeleníthessük és átadhassuk a látogatóknak.⁸

A múzeum munkatársai által Erdélyben végzett kutatások a romániai örökségvédelem számára is segítséget nyújtanak, többek között az épített örökség helybeli megvédéséhez járulunk hozzá a gyűjtéseinkkel és a részletes dokumentációk elkészítésével. Így sokkal komplexebbé válik a munkánk: nemcsak a múzeumi adattárban őrizzük meg a jövő nemzedékek számára a dokumentált anyagokat, hanem a helybeli védettséget is erősítjük azáltal, hogy közkinccsé válhatnak a múlt emlékei. Szomorú tapasztalatunk, hogy a kutatás elején dokumentált épületek jelentős része már eltűnt, és csak a mi értékmentő tevékenységünk révén ismerhetik meg az érdeklődők az egykori értékeket. Tudatában

6 2011 tavaszán az épületegyüttesben szereplő portákat a koncentrált munka érdekében felosztottuk a múzeum néprajzos munkatársai között, egy-egy leendő tematikus kiállítás anyagának összeállítására pedig az adott téma jeles ismerőjét kértem fel (például a mezősegi csűrbe tervezett néptánckiallítás-hoz Varga Sándort). A csapatmunka koordinálása és öt épület (unitárius templom, homoródmátsai, csíkszentsimoni, lozsádi és gyimesi porta, ez utóbbi Csonka-Takács Eszterrel közösen) áttelepítésének koordinálása és az enteriőrök berendezése maradt továbbra is a feladatom, mindemellett folytatom a más vidékeken megkezdett kutatásaimat, és vezetem a felmértáborokat.

7 A múzeumba került Szabó Magdolna néprajzkutató 17 darabos szalmakalap-gyűjteménye is, melyet a székelyföldi szalmakészítést bemutató doktori disszertációjához (SZABÓ 2008) végzett kutatás közben gyűjtött, így ezek a jól adatolt darabok kiegészítik a mezősegi gyűjtésem révén bekerült kalapokat.

8 A terepre szkennert is viszünk magunkkal, hogy a gyűjtés során előkerült archív fotókat a helyszínen digitalizáljuk, így az eredeti fényképek a család tulajdonában maradhatnak.

4. kép. Mit rejt a padlás?
Homoródalmás, 2006
Vass Erika felvétele

vagyunk annak, hogy a nemzeti identitás erősítésében nagy szereppel bír, hogy a lakosok szembesülhessenek saját gyökereikkel.⁹

A kutatás kapcsán összegyűjtött anyagok (filmek, fényképek, a diktafonra vett hanganyagok és azok 2100 oldalnyi legépelt változata, a 97 portáról és öt unitárius templomról bekerült manuálék és felmérések, fénymásolt szakirodalom, kéziratok stb.) mind a múzeum adattárába kerültek, megalapozva egy olyan erdélyi adatbázist, amely Erdély épített, tárgyi és szellemi kulturális örökségének nélkülözhetetlen forrása lesz. Az interjúk teljes leírását azért tartom fontosnak, mert így később azok a részletek is használhatók lesznek, amelyek közvetlenül a publikációkban nem szerepelnek, de a tárgyszavas adatbázis segítségével például egy tisztálkodás-takarítás tematikájú hasznosítási terv vagy rendezvény kapcsán könnyen lehet olyan interjúrészletet találni, amely az új program hiteles alapját jelenti.

Erdélyi gyűjtésünk eddigi eredményeit az *Erdély virágai. Egy kutatás pillanatképei 2006–2011* című kiállítás formájában adtuk közre látogatóinknak.¹⁰ A kiállításához fotópályázatot hirdettünk a látogatóink között: olyan amatőr felvételeket vártunk, amelyek az elmúlt három évben Erdélyben készültek, és amelyekhez a készítőik röviden leírták a kép készítésének történetét. A fotópályázat célja az volt, hogy a Skanzen a régióval kapcsolatos tudását azokkal az élményekkel, gondolatokkal, történetekkel, fotókkal is bővíthesse, amelyekkel látogatói gazdagodtak erdélyi kirándulásaik, útjaik során. A beküldött fényképekből és történetekből havonta megújuló válogatás került be a kiállításba, a legjobbnak ítélt fotó készítője pedig részt vehetett a 2012-ben Háromszéken rendezett felmérőtáborban. A kiállítás középpontjában egy önreflexív rész állt: az első, Homoródalmáson szervezett tábor alapján ismer-

⁹ A 12–14 főt megmozgató felmérőtáborok mellett sok egyéni kutatásra is lehetőség nyílt, én többek között Csíkszentsimonban (innen még 1999-ben szállítottak a múzeumba egy lakóházat [BERÉNYI–BUZÁS 2002. 221–232]), Homoródalmáson, Gyimesben kutattam, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-ösztöndíjának segítségével bejártam Hunyad megye 42 települését, ahol magyarok éltek vagy élnek (VASS 2012a). Az OTKA nemcsak a múzeum alkalmazottainak gyűjtését tette lehetővé, hanem erdélyi kutatók munkáját is, így például Gazda Klára egy háromszéki földirtokoscsalád kapcsolatrendszerét tárta fel az általa megőrzött gyászjelentőkön keresztül (GAZDA 2011. 95–123), Kinda István pedig a leendő épületegyüttes számára két filmet készített: 2009-ben a vargyasi mészégetésről (KINDA 2011. 167–177), 2012-ben pedig a nagybaconi cserépvetésről. Olyan is előfordult, hogy az elért eredményeinkkel mások kutatását tudtuk segíteni. Például a Hunyad megyei Lozsádon végzett gyűjtéssel hozzájárulhattam a Néprajzi Múzeum Kiss Margit vezette NKA-kutatásához: a korábbi lozsádi templom famennyezetének hét darabja a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került, Kiss Margit a bekerülésre vonatkozó dokumentumokat tárta fel (KISS 2012), én pedig a lozsádi parókián talált iratokat (VASS 2012b).

¹⁰ A kiállítás kurátora Vass Erika, rendezője és grafikai tervezője Buzás Miklós volt, közreműködött Andrikó Katalin, Bardócz-Tódor Enikő, Batáriné Tóth Irén, Bereczki Ibolya, Hügyecsek Balázs, Jakab Dániel, Jakab Judit, Kovács Zsuzsa (VASS 2011). A Skanzen Galériában 2011. november 11.–2012. április 10. között látható kiállítást 2012 folyamán a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumban, végezetül pedig a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban mutatták be.

tettem a munka különböző szakaszait a ház kiválasztásától a felméréseken, tárggyűjtéseken keresztül az épület bontásáig és a restaurálásig. Ebben az egységben a munkánkat ábrázoló fotók, dokumentumok kerültek ki, melyeken keresztül a látogatók bepillanthattak a terepmunka kulisszái mögé. A kiállítás múzeumpedagógiai foglalkoztató része egy homoródalmási szobát elevenített meg: restaurátor munkatársaim a falakra a festett bútorok kontúrjait rajzolták, amit a foglalkozáson részt vevő gyerekek festettek ki. A festett bútor mintáit a gyerekek át is rajzolhatták papírra: a Jakab Dániel által restaurált, 1861-ből származó, 206 × 80 × 37 centiméteres tálas alapján 1:1-es méretben készült matricát a kiállítóterem üvegfalára ragasztottuk.

Az Erdélybe utazók közül nagyon sokakban olyan kép él, miszerint Erdély az ősi, autentikus vidék, ahol sok minden megmaradt a korábbi századokhoz hasonlóan romlatlannak. Valójában azonban a 20–21. század fordulóján Erdélyben is rohamos gazdasági fejlesztések indultak meg, melyek következtében néhány éven belül eltűnik az elmúlt évszázadok alatt felhalmozott értékek jelentős része. A modernizációs folyamatok a tárgykészletre is kihatnak: míg korábban az volt a jellemző, hogy a legtöbb családfő maga készítette el a háztartás számára szükséges tárgyak nagy részét, ma már mindenki a boltokban kapható műanyag vagy fémedényeket veszi meg.

A modernizációs folyamatok felgyorsulását különösen Gyimesben érzékelem, ahová 1998 óta rendszeresen visszatérek (Vass 2010). 2011 nyarán Gyimesben szerveztünk felmérőtábort, melynek keretében a múzeumi bemutatáshoz kerestünk és mértünk fel épületeket. Amikor 2012 novemberében Buzás Miklóssal visszatértünk Gyimesbe, a felmért épületek közül volt olyan kaliba, amelyet addigra tulajdonosa – egyik fő adatközlőm, akinek évek óta mesélek a munkámról és arról, hogy ne dobja ki a régi holmikat – elbontott, mert már ósdinak tartotta. Egy faházat pedig, melyben egy idős özvegyasszony él, az egyik unoka műanyag ablakokkal és ajtókkal látott el, a régi nyílászárók tűzre kerültek. A fiatalok számára ugyanis az öreg ház nem jelent értéket, csupán a nagymama halála utáni hasznosítást és a fűtési költségek csökkentését vették figyelembe (Magyarországon szerencsére vannak olyan példák, ahol a parasztház ablakait úgy cserélik ki, hogy asztalossal a korábbi stílusban készítettnek új fakeretet, és abba helyezik el a hőszigetelt üveget).

A tárgykészlet kicserélődésével változik a tárggyűjtési stratégia is, hiszen az újabb tárgyaknak is be kell kerülniük a gyűjteménybe, amennyiben a kiválasztott lakóház bemutatási időpontja a jelen időszak. A fényképek terén ennél jóval korlátlanabbak a lehetőségeink (itt a tárhelyek kapacitásának bővítése, a digitális technológia adatvesztési problémáinak kiküszöbölése a feladat), hiszen digitális gépet használva már nem kell számolni, hányadik filmkockát használtuk el, és így az épületek és a berendezés minden részletét megörökíthetjük. Ez persze a későbbi felhasználók esetében már magával hozhatja a kiállítás-technika változását is, újabb és újabb interaktív elemek bevonásával. A fényképek készítésekor ügyelni kell arra, hogy jól adaktoltak legyenek, hiszen az utókor számára csak így lehetnek hiteles források.

A tervezett *Erdély* épületgyűjtéshez 2007 óta biztosít forrást a Nemzeti Kulturális Alap, ennek segítségével vásárolhattuk meg és szállíthattuk Szentendrére a homoródalmási és lozsádi lakóépületeket, illetve a rákosdi csúrt, továbbá az épületek berendezéséhez szükséges tárgyakkal tudjuk évről évre gyarapítani a gyűjteményünket.

A szabadtéri muzeológia szempontjából a múzeumba került házak is műtárgynak számítanak, megvásárlásuk és bontásuk során törekszünk arra, hogy mindet adatot rögzítsünk. A kiválasztás időszakában igyekszünk minél többet megtudni az egykor ott élt személyekről, amennyiben lehetséges, anyakönyvek révén összeállítjuk a családfát, hogy rekonstruálhassuk az egykori családot. Lehet, hogy majd épp ez segít a bemutatás idejének kiválasztásában.¹¹ Nagyon izgalmas feladat a család tulajdonában megőrzött iratok, levelek, fényképek átnézése, a más családoknál vagy levéltárban folytatott kutatás pedig olyan analógiák napvilágra kerülését hozhatja, melyek szintén előrébb viszik a berendezés hiteles rekonstruálását. Homoródalmási terepmunkám során két parafenum levelet találtam, 1899-ből és 1905-ből, ezek tárgyösszeírása is nagy segítséget jelent. A múzeumi kivitelezéshez szükséges újraépítési és berendezési javaslat elkészítése mellett Jakab Lászlóné kertészmérnök, a múzeum munkatársa minden egyes portához etnobotanikai tervet készít, ami az adott településen végzett gyűjtésen alapszik: a múzeumi telkekre csakis olyan növényeket telepítünk, amelyek a településen is fellelhetők voltak.

A konkrét családtörténetek mellett lesznek olyan házak is, ahol nem a család, hanem az adott közösség kerül a középpontba: a már említett Hunyad megyei

¹¹ Például a *Dél-Dunántúl* tájegység faddi házában többek között azért 1907 karácsonyát választotta Zentai Tünde, mert a család második gyermeke pár nappal korábban született.

5. kép. Önöntés Magyarzsákodon
Magyarzsákod, 2005
Vass Erika felvétele

kutatásomra építve a lozsádi házban a szórványmagyarokról, az asszimiláció folyamatáról fogok kiállítást rendezni.

Eddig négy lakóházat sikerült lebontani: 1999-ben a csíkszentsimonit, 2008-ban a homoródalmásit, 2009-ben a lozsádit, 2011-ben pedig a szilágykeredit. Természetesen a többi helyszínen is megtörtént a házak kiválasztása, de megvásárlásukhoz még hiányzik a szükséges anyagi fedezet. A bontást mindig falkutatás előzi meg, melynek során rétegről rétegre haladva tárjuk fel a festést, így derülhet ki, hogy korábban milyen színvilág határozta meg a falak festését, Homoródalmáson pedig az utcai front két ablaka között az építés idejéből származó, szász hatást tükröző sgraffitós díszítés került elő. Különösen ügyelünk a nyílászárókra és a tüzelőberendezésekre vagy egykori cserepesek vélhető helyére, hogy kiderüljenek az átépítések, méretbeli módosítások. Homoródalmáson ugyan már elbontották a cserepest, de a falkutatás során sikerült megállapítanunk a méretét, más portákon pedig még előkerült néhány csempe (volt, ahol a padláson a lyukas tető alá tették esőfogónak, volt, ahol csirkeitatóként használták), így korabeli fényképekkel, rajzokkal kiegészítve már megtervezhető a cserepes, darabjainak gyártása pedig hiteles alapból indulhat ki. Ideális az lenne, ha a tárgyvásárlásra az épületbontással egyidejűleg kerülhetne sor, de ez szintén anyagi okok miatt nem minden esetben oldható meg.

A tárgyvásárlás elsődleges kritériuma a telepítési koncepcióban szereplő épületek berendezése, így kerülhető el a parttalanság; az anyagi lehetőségek mellett mindig az határozza meg, hogy a családtörténettel összhangban mely időszaknak megfelelően rendezzük be a házat, melyik kor elevenedik meg ott. Ennek alapján Homoródalmáson a 2007–2009-ben végzett gyűjtésem során az 1890-es éveket bemutató időszakhoz elsősorban a 19. századi festett bútorok vásárlására koncentráltam, így sikerült megvennem festett ládákat, padládákat, egy „kamarás” asztalt, egy ágyat,

egy ággyéget, egy kendőszeget és két falitékát. Ezekből az 1890-es évekre szeretném berendezni a házat. Ugyanakkor, ha hosszú távon gondolom végig a múzeum jövőjét, akkor az is jó lenne, ha arról a településről, ahonnan ház kerül a múzeumba, nemcsak az adott korszak bútorait vennék meg, hanem más-más korszakból származókat is. Ezzel lehetőséget teremthetnénk a leendő muzeológusnak a ház majdani hasznosításához, hiszen én most viszonylag könnyen tudnék az 1950–1980-as évekből tárgyegyüttest vásárolni, ami ötven év múlva már sokkal nehezebb lesz, de anyagi korlátok miatt kénytelen vagyok figyelmen kívül hagyni ezeket a lehetőségeket, és szorosra csak a koncepció alapján folytatni a munkámat. Homoródalmásnál maradvá: 2007-ben egy lakatlan házban a 20. század első feléből származó, nagyon megkímélt állapotú bútoregyüttest találtam, de mivel Homoródalmáson a festett bútorokra koncentráltam, és az anyagiak arra voltak csak elegendőek, ezt az együttest nem vásároltam meg. Persze kisebb tárgyak esetében könnyebb a változásvizsgálat tárgyi megjelenítésének kivitelezése. 2011 őszén a szilágykerdeki ház bontásakor végzett terepmunkán Gyenizse Anikóval az 1900-as évek elejétől kezdve nagyon sok szőtt, hímzett textiliát találtunk, melyek jól tükrözik a 20. századi technológiai és stílusbeli változásokat. Amennyiben lesz rá mód, szeretném, ha ezekből egy-egy sorozat bekerülne a gyűjteményünkbe, ami ugyan az időbeli sokféleség miatt az enteriőrben nem lesz látható, de termes kiállítás rendezéséhez kiváló anyagot nyújt, kiegészítve a készítőikkel vagy azok leszármazottai-val készített filmmel, ami a textiliákat tágabb kontextusba, többértékű megközelítésbe helyezi.

A tárgyvásárlások menetét főleg a pályázati lehetőségek határozzák meg. Az első és máig legemlékezetesebb helyszín Homoródalmás, ahol 2007-ben és 2008-ban végezhettem vásárlással egybekötött terepmunkát. Eddig összesen 446 tárgy került be Almásról, a legegyszerűbb vésőtől a minőségi bútorig. Munkám első fázisában a múzeumi bemutatásra megvásárolt ház eredeti tulajdonosait kerestem fel, akik Székelyudvarhelyen éltek. Zoltán Gizella 1930-ban még ebben a házban született (VASS 2007. 557–569). Tőle 209 darab tárgyat tudtam megvásárolni, melyeket szintén almási születésű férje házában őriztek. Sajnos az újabb tulajdonos eladta a házban maradt festett bútorokat, így másikat kellett keresnem helyettük. Először azokba a házakba mentem el, amelyeket az építészek felmértek. Ezek hasonló korúak voltak, mint a megvásárolt ház, ezekben remélhettem még hasonló bútorok meglétét, ha másutt nem, legalább a padláson. Később már szinte mindenki tudta, hogy régi tárgyakat keresek, és helyi segítők ajánlották, kit érdemes felkeresnem. Lakatlan házba is eljutottam, ahol olyan érzésem volt, mintha még az 1950-es években megállt volna az idő. Gyűjtéseim során szétnéztem a padlásokon és a csűrökben, melléképületekben, mert a számomra értékes 19. századi tárgyak már használaton kívül kerültek, de szerencsémre a paraszti mentalitás része, hogy semmit nem dobnak ki, hanem elrakják, hogy jó lesz az még valamire. E munkám során elsősorban ládákat, padokat, falitékákat tudtam vásárolni, de egy ággyat és az asztalokat már csak kereskedőtől tudtam beszerezni. Székre mint a használatnak leginkább kitett tárgyra nem akadtam, ez biztosan másolatban készül majd el, amihez jó analógiát jelent a helyi kultúrházban megőrzött gyűjtemény, de megnéztük a székelyudvarhelyi múzeum és a budapesti Néprajzi Múzeum anyagát is, ahol nagyon szép homoródalmási tárgyakat őriznek. A házról házra járás sok időt igényel, viszont közben mindig megismerem az eladó életét, a tárgyak pedig régi emlékeket csalogatnak elő a tulajdonosból. 19. századi textíliák felbukkanására szintén kevés esély van már terepen. Almáson az volt a szerencsém, hogy egy csűrben tárolt festett ládában ráleltem egy egérfészekre, vagyis egy zsákra, amelyben egy csomó kidobált textília volt. Ezeket zsákostul elhoztam a múzeumba, ahol textilrestaurátor munkatársam, Papp Erzsébet a zsákban fellelt darabok közül sokat meg tudott menteni.

Itt szeretnék szólni az érték fogalmáról is – kinek mit jelent ez a szó? Számomra elsősorban mindenképpen a letűnt korokból megőrzött tárgyakat, legyen az egy esőfogó csempe vagy egy padláson porosodó cserépedény. Ha például egy hiányos bokállyra lelek, azt is elhozom, hiszen analógiának mindenképpen jó lesz még. A tárgyvásárlások részét képező alkudozás során viszont mindig az derült ki, hogy a helybelieknek nem ezek jelentik az értéket, hanem olyan tárgyak, amelyeket még saját maguk is használtak. Egyrészt a mezőgazdasági eszközök, másrészt a kenderfeldolgozás tárgyai, például olyan szövőszék, amelyet az eladó a szüleitől férjhezmenetelekor kapott, és amelyen Udvarhelyre költözésükig, az 1960-as évek elejéig rendszeresen szőtt, és amelyet „még lehet használni”, vagyis a megélhetéshez szükséges textiliákat előállíthatja, és pénzt kereshet vele. (Gyimesben még több olyan idős asszonnal találkoztam, akik mind a mai napig használják a szövőszéküket, a rongyszőnyegekhez fonalat az elhasznált mészálás pulóverekből, kardigánokból nyernek.) Ugyanígy értékesnek tartják a saját szövésű textiliákat, amelyek bizony sok munkaóra befektetésével születtek meg. A vásárlás végén próbálunk minden tárgyat beárzni.

Azon pályázatok esetében, amikor a kiírás előre meghatározott tárgylista és szándéknyilatkozat alapján történő vásárlást írt elő, háttérbe szorult a tárgyak terepen való vásárlása. Ezt csak néhány olyan személlyel tudtuk megbeszélni, akiket régóta ismerünk, és megértették, hogy több hónap múlva fogunk visszajönni a tárgyakért, amelyeket addig meg kell őrizniük. Ilyen volt 2012-ben Gyimes, ahol Csonka-Takács Eszterrel 121 darab tárgyat vásároltunk vagy kaptunk ajándékba a sokéves ismeretségnek köszönhetően. A tulajdonosok helyébe elsősorban magyarországi gyűjtők, kereskedők kerültek eladóként, ami olyan szempontból volt nyereség számunkra, hogy elsősorban a 19. század ma már terepen nem gyűjthető tárgyaival gyarapodhatott a múzeum (például kerámiák, festett bútorok, kalotaszegi népviselet darabjai).¹² Persze arra is volt példa, hogy erdélyi kereskedők nem várták meg, hogy visszatérjek a pénzzel, addigra már másnak adták el a tárgyat; számukra lényegtelen, hogy az múzeumba vagy például Németországba kerül-e.

Röviden szólok a logisztikai nehézségekről is. A nagy távolságok (a legközelebbi kutatópont, Szilágykerked 440 kilométer, a legtávolabbi, Forrófalva pedig 900 kilométer) miatt egy-két napra nem érdemes elutazni, csak ha az adott településen legalább egy hetet töltünk. A vásárláskor mindig kérdéses, hol tudjuk összegyűjteni a megvásárolt tárgyakat. Volt, ahol üres bolthelyiséget béreltünk ki erre a célra, másutt a lelkész ajánlotta fel a csűrjét. A szállítást a távolságok miatt kinti fuvarozócég végzi – csak Szilágykerkedről szállították a tárgyakat a múzeum teherautójával –, viszont mi csomagoljuk őket, hogy biztosan szakszerűen helyezhessék el a gépkocsin, és épségben megérkezzenek a rossz utakon is Szentendrére. Mindig jelen vagyunk a rakodásnál is, hogy minden rendben menjen, minden megvásárolt vagy ajándékba kapott tárgy felkerüljön a teherautóra.¹³

A múzeumba bekerült tárgyak megelőző állagvédelemben részesülnek, vagyis a fa alapanyagúak először gázosításon esnek át, a textileket a textilrestaurátor kitisztítja, a kerámiákat lemosák. A nagyobb tárgyak azonnali restaurálására nincs mód, csak kivételes esetben.¹⁴ A gyűjteménybe került tárgyakat beletároljuk és lefotózzuk. Ez azért is előnyös, mert a számítógépes rendszer segítségével könnyen visszakereshetők lesznek a tárgyak, és gyorsan megállapítható, milyen tárgyaink vannak már az adott faluból.

A gyűjtés során nemcsak a leendő műtárgyak megszerzésére kell figyelniük, hanem a múzeumi foglalkozások alapjául szolgáló demonstrációs tárgyakéra is. Így például mezőszégi szalmakalopak másodpéldányként nemcsak a műtárgygyűjteménybe kerültek, hanem a demonstrációs tárgyak közé is, ezeket a leendő kiállításban akár fel is próbálhatják a látogatók. Sokszor kapunk telefonon vagy levélben látogatói felajánlásokat is, amelyek révén nagyon jól hasznosítható tárgyak is bekerültek már a gyűjteménybe, viszont arra is számos példa akad, amikor a felajánló lomtárnak tekinti a múzeumot, ahová minden olyan tárgyat elvihet, amelynek otthon már nincs helye. A látogatók felajánlásai terén nagyobb dömpingre majd az épületegyüttes építése idején számítok, amikor még több hírforráson keresztül jut el az emberekhez az információ. Ezekben az esetekben arra kell ügyelnünk, hogy azonos tárgytypusból (például 20. század második feléből származó korondi kerámia) szelektáljunk, mert a múzeum raktárainak befogadóképessége véges.

Összességében úgy érzem, 2006 óta nagy utat tettünk meg, az adattárunkban és a műtárgyraktárainkban külön erdélyi részleget hoztunk létre, ami egyrészt további kutatásoknak, másrészt a leendő épületegyüttesnek ad hiteles alapot. Az eddigiekből is látható, mennyire összetett az épületegyüttesrel kapcsolatos munka, ami mind tematikájában, mind jellegében sok mindenben a terep adta lehetőségek függvényében alakul, és így a kísérletező útkeresésnek is teret enged. A kutatásainkat a jelenleg zajló OTKA-program keretében a terveinknek megfelelően folytatjuk, és bízom benne, hogy hamarosan sor kerül az építési munkálatok megkezdésére is.

12 A műkereskedelemnek a néprajzi muzeológiai tárgygyűjtésben betöltött szerepét a 19. század végétől a 21. század elejéig ismertette tanulmányában Kemecsi Lajos (KEMECSEI 2007. 57–59).

13 A kiviteli engedélyek megszerzése többnapos procedúra: a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal megyei kirendeltségeinek felkérésékor megkaptuk a kitöltendő űrlapokat és annak a néprajzos szakértőnek a nevét, aki rendelkezik a szükséges felhatalmazással. A szakértő az egyeztetést követően kiment a faluba, ahol összegyűjtöttük a tárgyakat, és elkészítette a hivatal számára a dokumentációt, ami minden egyes tárgyról részletes leírást és méreteket tartalmaz. Csíkszeredában mindezt magyarul tudtuk intézni, de Zilahon tolmács segített nekünk, illetve az angol volt a közvetítő nyelv. A tárgylista mellé minden egyes tárgyról két példányban színes fényképet is le kellett adnunk, majd vártunk az engedély kiadására, ami a hivatal munkatársainak segítőkészsége révén a következő napra el is készült.

14 Jakab Dániel a Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszékén írt szakdolgozatához a korábban már említett, 1861-ből származó tálast választotta, így ez a darab már a látványtárban nézhető meg.